

MÂTÜRİDÎ'NİN TE'VİLÂT'INDA KAYNAĞI TESPİT EDİLEMEDİĞİ İDDİA EDİLEN BAZİ MERFÛ RİVAYETLERE DAİR BİR DEĞERLENDİRME - TÜRKİYE TAHKİKİ ÖZELİNDE-*

Erkan Önder** & Ali Karataş***

Öz

İmam Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da rivayetleri bir tefsir kaynağı mâhiyetinde kullanmış ve görüşlerine dayanak olarak sunmuştur. Bu rivayetlerin büyük bir kısmı Hz. Peygamber ve sahabeden menkûl olarak zikredilmiştir. Bekir Topaloğlu ve Ahmet Vanlıoğlu başkanlığında tahkiki yapılmış olan Te'vîlâtü'l-Kur'ân isimli eserde yer alan rivayetlerin bir kısmının kaynağının tespit edilemediği iddia edilmiştir. Bir kısım rivayetlerin ise benzer manalarda kaynaklarda vârid olduğu fakat bu rivayetlerin aynı lafızlarla kaynaklarda tespit edilemediği ifade edilmiştir. Te'vîlât'in mezkûr tahkikinde Hz. Peygamber'e merfû olarak isnad edilen fakat aslı tespit edilemeyen hadislerin sayısı yaklaşık yirmi üçtür. Araştırmamızda aslı tespit edilemeyen bu rivayetlere ulaşılama iddiası konu edilmiştir. Bunu yapmaktaki amacımız bu rivayetlerin kaynağının gerçekten olup olmadığını sorgulamaktır. Böylece bunun aslının, tahkikten mi yoksa Mâtürîdî'nin aslı olmayan rivayetleri kullanmasından mı kaynaklandığını tespit etmeyi hedefledik. Bu makalede İmam Mâtürîdî'nin söz konusu rivayetleri kullanma ve bu rivayetlerden yorum üretme biçimi, ayrıca rivayetlere yaklaşım metodu ele alınacaktır. Ayrıca Mâtürîdî'nin söz konusu rivayetler özelinde kaynakları ve kendinden sonra telif edilen tefsirlerle ilişkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Rivayet, Mâtürîdî, Te'vîlât.

**EVALUATION OF SOME MERFU RIWAYAS WHICH ARE SOURCE CAN NOT BE DETERMINED IN THE
MATTER OF MÂTURİDÎ'S TA'VİLÂT**

Abstract

İmam Mâtürîdî used the riwayas as a source of tafsir in Ta'vîlât al-Qur'ân and mentioned his views as basis. Most of these riwayas were mentioned movable from Prophet and Sahaba. It has been claimed that the source of some of the riwayas in the work titled Tawilat al Quran, which was investigated by Bekir Topaloğlu and Ahmet Vanlıoğlu, could not be determined. It has been stated that some riwayas have a thought in sources in similar meanings, but these riwayas cannot be identified in the sources with the some sentences. The number of hadith that are definitively determined to Prophet but cannot be source determined is about twenty-three. In our study, we dealt with the claim of not reaching these riwayas, the original of which could not be determined. Our aim in doing this was to question whether the riwayas really originate. Thus, it was determined whether this was originally found in the previous study or whether İmam Mâtürîdî was using unrealistic riwayas. In this article we will discuss the source value of these riwayas, İmam Mâtürîdî uses these how rumors and produce comment from these riwayas, and the approach to these riwayas. In addition, as a source of tafsir, we will also evaluate Mâtürîdî's sources in relation to these riwayas and relationship with the tafsir that he originated from.

Keywords: Tafsir, Quran, Riwaya, Mâtürîdî, Ta'vîlât.

* Bu makale Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Erkan Önder'in "Tefsir Kaynağı Olarak Mâtürîdî'nin Tefsirinde Kaynağı Tespit Edilemeyen Rivâyetler" konulu yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Yüksek Lisans Öğrencisi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı

e- mail: eonnder.34@hotmail.com – Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0002-6494-5252>

*** Doç. Dr. Öğr. Üyesi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, karatasali5@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0003-3365-0627>

Atıf/Citation: Erkan Önder - Ali Karataş, "Mâtürîdî'nin Te'vîlât'ında Kaynağı Tespit Edilemediği İddia Edilen Bazı Merfû Rivayetlere Dair Bir Değerlendirme - Türkiye Tahkiki Özelinde-" *BAİD 12* (Aralık 2020): 1-14

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Giriş

İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l Kur'ân* isimli tefsirinin, Türkiye'de yapılan tahkikinde¹ Mâtürîdî'nin delil olarak kullanmış olduğu bazı rivayetlerin kaynağının tespit edilemediği dile getirilmiştir. Rivayetlerin dinî metinlerin beyan edilmesinde kaynak ve bilgi değerinin çok önemli olduğunu vurgulamamız gerekir. İmam Mâtürîdî de bu bağlamda rivayetlere önem veren bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum onun bilgi anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Onun bilgi anlayışında Hz. Peygamberden ve sahâbeden gelen rivayetler tefsirde kaynak olarak bilgi değeri taşımaktadır. Bu anlayış çerçevesinde kaleme aldığı tefsirinde söz konusu rivayetleri sıkça kullandığı, rivayetler üzerine bilgi inşa ettiği ve rivayetleri delil alıp hükme medar kıldığı görülmektedir.

Mâtürîdî, söz konusu rivayet verilerini işlemesi bakımından farklı bir metot izlemektedir. Tefsirinde yer alan rivayetlerin büyük bir kısmını genellikle kimseye nispet etmeden temrîz sigasıyla "قیل-روي" şeklinde aktarmakta, yer yer rivayeti kendisinden aktardığı kimsenin ismini zikretmektedir. Çoğu zaman sunmuş olduğu rivayetleri görüşlerine delil olarak kullanmakta ve bu rivayetler üzerine hüküm bina etmektedir. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın Türkiye'de yapılan tahkikinde merfû olarak nakledilen bu rivayetlerden bazılarının kaynağının tespit edilememiş olduğunun iddia edilmesi, söz konusu rivayetler üzerine bina edilen hükümlerin geçerli olup olmaması bakımından ele alınması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmamızda aslı olmadığı ya da kaynağının tespit edilemediği ifade edilen rivayetlerin, temel hadis kaynaklarında yer alıp almaması bakımından tetkik/tespiti yapılacaktır. Bu rivayetlerden tespit edilenlerin kaynakları zikredilecektir. Rivayetin temel hadis kaynaklarında bulunamaması durumunda, ulaşılabilen en yakın kaynak verilecektir. Araştırmamızda öncelikli hedefimiz, el-Mektebetü's-Şâmîle uygulaması başta olmak üzere birtakım rivayet tespit programlarından ve kaynak kitaplardan bu rivayetlerin taramasını yapmak olacaktır. Mâtürîdî'den önce yazılmış aslî kaynaklarda bulunamayan ancak tarih itibarıyla müelliften sonraki dönemlerde söz konusu rivayetleri delil olarak kullanan diğer müfessirler ile Mâtürîdî ilişkisi sorgulanacaktır. Ayrıca bir tefsir olarak *Te'vilât*'ın kendinden sonra telif edilen eserler için kaynaklık değeri ele alınacaktır. Daha sonra rivayetlerin, âyetlerin tefsirindeki kullanım keyfiyetleri incelenerek Mâtürîdî'nin rivâyetlere yaklaşımı ve bu hususta izlemiş olduğu metot zikredilecektir.

¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Dâr-u'l-mizan, 2005).

1. Kaynağının Tespit Edilemediği İleri Sürülen Bazı Merfû Rivâyetler

1.1. Rivâyet: Hastalık ve Yolculukta Oruca Dair

Müellif, *“İçinizden hasta veya yolcu olan başka günlerden (tutamadığı gün) sayısınca tutar”*² âyetinin tefsirinde oruç tutmaya gücü yetmeyen kimselere verilen ruhsatın sebebinin açıklarken, bundaki amacın meydana gelmesi muhtemel zararları önlemek olduğunu zikretmektedir. Bu görüşünü desteklemek amacıyla *“من مات من طعام أو شراب وهو يقدر فله النار”* *“Kim gücü yettiği halde yeme-içmeyi azaltma yüzünden ölürse onun için ateş vardır.”* ifadesini Hz. Peygambere nispetle hadis olarak nakletmektedir. Tahkikte ise bu rivâyetin kaynağının tespit edilemediği ifade edilmektedir.³

Söz konusu rivâyete İmam Mâtürîdî öncesi kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ancak bu rivâyetin Mâtürîdî’den sonraki eserlerde kullanıldığını görmekteyiz. ed-Deylemî (öl. 509/1115), bu rivâyeti *“فله النار”* ibaresinden sonra *“خالدا مخلدا فيها”* ibaresiyle zikretmektedir.⁴ Deylemî’nin kitabı, sahih olan hadislerin yanı sıra zayıf rivâyetler ve birtakım asılsız rivâyetleri de ihtiva etmektedir. Bu rivâyet, söz konusu kitapta da kaynak gösterilmeden nakledilmiştir.

Aslını bulamadığımız bu rivâyetin *Te’vîlât*’ta kullanılması, tefsirin bu yönden eleştirilmesine sebep olabilir. Ancak Mâtürîdî’nin kendisinden rivâyette bulunduğu bir kaynağa ulaşamadığımız ve tespit edilememiş bir kaynağının bulunma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Çünkü rivâyetlerin bir kısmı bu teoriyi destekler niteliktedir. Ele alacağımız sonraki rivâyetlerde de benzeri bir durum bulunmaktadır.

1.2. Rivâyet: İhramlının Avlanmasına Dair

Te’vîlât’ta nakledilen bir başka rivâyet, *“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ”* *“Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin.”*⁵ âyetinin tefsirinde zikredilmektedir. Rivâyet *“يقتل المحرم الفأرة فإنها توهن السقاء”* *“İhramlı kimse fareyi öldürebilir. Çünkü o, su kabını deler.”* lâfzıyla gelmektedir. Muhakkik ise bu rivâyeti kaynaklarda bulamadığını zikretmekte ancak hadis ile anlam yönünden benzerliği bulunan alternatif olarak zikrettiği kaynakta da hadis aynı lâfızlarla zikredilmemektedir.⁶

² "Kur'an Yolu" (Erişim 26 Mart 2020), Bakara 2/184.

³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Dâr-u'l-mîzan, 2005), 1/351.

⁴ Ebû Şücâ’ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî, *el-Firdevs bi me’sûri'l-Hitâb* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2010), 3/508.

⁵ "Kur'an Yolu" (Erişim 27 Mart 2020), Mâide 5/95.

⁶ Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, 1/336.

Mezkûr hadis, birçok kaynakta farklı şekillerde gelmekle birlikte hadisin ilk kısmını oluşturan “يقتل المحرم الفأرة” cümlesinin bir kaynakta Hz. Peygamber'e nispetle *Te'vilât*'ta zikredildiği şekliyle takdîm- te'hîr olmaksızın rivayet edildiği görülmektedir.⁷ Ancak hadisin ikinci kısmını oluşturan “فإنها توهن السقاء” “Çünkü o, su kabını deler” ifadesine yalnızca *Te'vilât*'ta yer verildiğini görmekteyiz.

Söz konusu ifadenin, tefsîrî bir cümle kabilinden olması muhtemel görünmektedir. Müellif hadisi nakletmiş, ardından bunu gerekçelendirme ihtiyacı hissetmiş ve onu yorumlamıştır. Gerekçe ihtiva eden bu cümle, hadisin devamı mahiyetinde algılanmış olabilir. Bir sonraki rivayette de bu kullanım şeklini destekleyen bir delil zikredilecektir.

Te'vilât'ta bu metot üzere nakledilen rivayetlere birçok yerde rastlamak mümkündür. Bu bilgi dikkate alındığında ikinci cümle, hadis ile iç içe olduğu için kuvvetle muhtemel hadisten bir cümle olarak anlaşılması olmalıdır.

Bu bağlamda hadisin tespit edildiği kaynağın güvenilirliği hususundaki tartışmalara kısaca değinmemiz gerekmektedir. Şöyle ki Ebû Hanîfe'nin *Müsned* isimli eserinin güvenilirliği hususunda farklı görüşler söz konusudur. Goldziher, müsnedlerin diğer mezheplerin Ebû Hanîfe'nin az hadis bildiği şeklindeki ithamlarına cevap verme anlamında bir hadis îmalı işi olduğu görüşündedir. Ancak Goldziher'in belirttiği hadis îmalı, diğer mezhepler için de geçerlidir. Bu sebeple, umumî bir ifâdeyle Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'indeki hadislerin tümünün uydurma olduğunu söylemek mümkün değildir. Böyle bir ifadenin kabul edilmesi, Ebû Hanîfe'nin fıkhnın da temelsiz olduğu görüşüne neden olur.⁸ Yine bu bağlamda Ebû Hanîfe'den gelen rivayetleri Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in *el-Âsâr* isimli ayrı ayrı yazılmış eserlerde cem ettiği hususunda herhangi bir şüphenin olmadığı da nakledilmektedir.⁹

Tüm bu tartışmaların temelinde İbn Haldun'un (öl. 808/1406) *Mukaddime* isimli eserinde yer alan Ebû Hanîfe'nin 17 hadis rivayet ettiğine dair bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiden hareketle bir grup Ebû Hanîfe'ye göre “Sahih hadis sayısı on yedidir” demektedir, *Müsned* isimli eserde yer alan nakillerin müellifin kendisine aidiyeti ve eserde yer alan rivayetlerin güvenilirliği üzerinde şüphe uyandırmaktadır.

Hadis otoriteleri ise bu bilginin o şekilde anlaşılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. *Mukaddime*'de Ebû Hanîfe'nin naklettiği sahih hadis sayısı değil,

⁷ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2014).

⁸ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi 1989), 60.

⁹ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, çev. Osman Keskiöğlü (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 285.

rivayet etmiş olduğu hadis sayısı ele alınmaktadır. Bununla birlikte bu yanlış yorumda ‘müsned’ teriminin hadis usûlü bilgisine göre doğru anlaşılmasının da etkisi olabilir. Tüm bunlara ilaveten *Mukaddime*’de zikredilen bilgi, temrîz sîğası ile verilmiş olup kesinlik ifade etmemektedir.¹⁰

Zikretmiş olduğumuz bilgiler göz önüne alındığında Ebû Hanife’nin *Müsned* isimli eseri ve eserde yer alan hadislerin güvenilirliğinde herhangi bir problem görünmemektedir. Bir mezhep imamının 17 hadis rivayet ettiği bilgisinden hareketle imamın yalnızca 17 hadise sahih dediği çıkarımı yapılamaz. Bu, kabul edilmesi durumunda ciddi problemleri meydana getirecek yanlış bir çıkarımdır.

Bu bağlamda Mâtürîdî’nin delil olarak sunmuş olduğu bu hadisin, genel itibarıyla mutemet bir kaynaktan alındığını söylemek mümkün görünmektedir.

1.3. Rivayet: Mü’min ve Kâfirin Dünyadaki Durumuna Dair

Müellif, “ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا ” “Allah’ın huzuruna çıkmayı yalan sayanlar gerçekten ziyana uğramışlardır. Nihayet kendilerine kıyamet vakti ansızın gelip çattınca, onlar günahlarını sırtlarına yüklenmiş bir halde diyecekler ki: "Dünyada iyi amelleri terk etmemizden dolayı vah halimize!" Dikkat edin, yükledikleri vebal ne ağırdır!”¹¹ âyetini tefsir ederken dünya hayatının mü’min için helâka sebep olacağını, dininin onu şehvetlerini yerine getirmekten alıkoyduğunu zikretmektedir. Bu bağlamda görüşünü delillendirmek için “ الدنيا “جنة الكافر يلعب فيها و يرتكض في أمانيتها و سجن المؤمن و راحتته بالموت cennetidir. Orada oynar ve oranın birtakım arzularıyla eğlenir. Mü’minin ise hapisanesidir. O’nun kurtuluşu ölüm iledir.” rivayetini nakletmektedir. Muhakkik ise rivayeti bu lafızla tespit edemediğini ifade etmektedir.¹²

Yapmış olduğumuz tetkikte hadisi aynı lâfızlarla tespit edemedik. Ancak rivayet, “دُنْيَا، مُؤْمِنِ، زِنْدَانِ، كَافِرِ، جَنَّةِ، كَافِرِ” “Dünya, mü’minin zindanı, kâfirin ise cennetidir.”¹³ Hadisinin takdim-te’hîr yapılmak sûretiyle yorumlanmış hali olduğu göze çarpmaktadır. Arada zikredilenlerin, müfessirin yorumu kabîlinden olduğu, aslı itibarıyla hadisten olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tür rivayetleri *Te’vilât*’ın birçok yerinde görmek mümkündür. Bir önceki rivayette de zikretmiş olduğumuz gibi hadisten olmayan bir yorum, hadis ile bitişik olarak zikredildiği için hadisten bir bölüm gibi algılanmış görünmektedir. Bu durum *Te’vilât*’ta bir tefsir metodu olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁰ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis-Sünnet Üzerine Tartışmalar ve Değerlendirmeler* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 110

¹¹ "Kur'an Yolu" (Erişim 5 Nisan 2020), En'âm 6/31.

¹² Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te’vilât-ü'l Kur’ân*, 5/48

¹³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 14/44.

1.4. Rivayet: Avlanma Yasağı Hakkında

Müellif, “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَبِئْسَ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَأَلَّفَ بَيْنَكُمُ وَرِمَاخِكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مِنْ يَخَافُهُ ” Müellif, “ *“Ey iman edenler! Allah, görmedikleri halde kendisinden korkanları ortaya çıkarmak için ellerinizin ve mızraklarınızın yetişebileceği bir miktar av ile muhakkak ki sizleri sınyacaktır. Bundan sonra kim sınırı aşarsa onun için elem verici bir azap vardır.”*¹⁴ âyetinin tefsirinde “*ellerinizin yetişebileceği av*” ifadesinin kapsamı hususunda ihtilaf olduğunu söyler. Buna göre mezkûr ifadeden kastın bir kısım hayvanların yumurtalarını almak/avlamak olduğunu zikretmektedir. Bu yumurtaları avlamanın yasak olduğunu dile getirerek Ebû Hureyre tarafından Hz. Peygambere isnad edilen “*فِي بَيْضِ النَّعَامِ صَيَّامٌ يَوْمٌ أَوْ إِطْعَامٌ مَسْكِينٍ*” “*Deve kuşunun yumurtalarını almada (avlamada) bir gün oruç tutma yahut bir fakiri doyurma vardır.*” hadisini delil olarak kullanmaktadır.¹⁵

Muhakkik ise, bu rivayeti Ebû Hureyre'den nakledildiği haliyle kaynaklarda bulamadığını zikretmektedir.¹⁶ Mâtürîdî öncesi kaynakları taradığımızda bu rivayetin, Ebû Hureyre'den, Hz. Peygambere nisbetle aynı lafızlarla nakledildiğini görmekteyiz.¹⁷

İbn Ebî Hâtim er-Râzi (öl. 327/938) *Kitâbü'l-İlel* adlı eserinde bu hadisi ele almakta, fakat bu hadisin sahih olmadığını zira rivayet zincirinde yer alan iki râvinin birbirinden hadis işitmediklerini söylemektedir.¹⁸ Ancak İbn Ebî Hâtim'in hadisi hangi temel hadis kaynağından aldığının bilgisine ulaşamadık. Bununla birlikte hadisin Ebû Hureyre'nin rivayet zincirinde olmadığı farklı bir tarihini tespit ettik. Bu tarihte ise hadis, bir iki kelime ziyade dışında aynı manada nakledilmektedir.¹⁹

İbn Ebî Hatim'in hadis hakkındaki değerlendirmesi ve rivayetin başka hiçbir kaynaktan Ebû Hureyre'ye nispetle tespit edilememiş olması gibi hususlar dikkate alındığında *Te'vilât*'ta isnadı sahih olmayan rivayetlerin nakledildiği bilgisi ortaya çıkmaktadır.

Mezkûr rivayetin isnad zincirindeki râvilerin tamamı *Te'vilât*'ta zikredilmemektedir. İbn Ebî Hâtim ise hadisi, senedindeki râvileri zikrederek

¹⁴ “Kur'an Yolu” (Erişim 27 Mart 2020), Mâide 5/95.

¹⁵ Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 4/334.

¹⁶ Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 4/334.

¹⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzi, *Kitâbü'l-İlel* (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 2006), 3/195.

¹⁸ Râzi, *Kitâbü'l-İlel*, 3/195.

¹⁹ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-ehâdîs ve'l-âşâr* (Riyad: Mektebet-ür-rüşd, 2011), 3/ 389.

nakletmektedir. Bu bilgi rivayetini, *Te'vilât*'tan önceki bir kaynakta var olma durumuna delalet etmektedir.

Tüm bunlarla birlikte 'deve kuşu yumurtasını avlama/kırma' hakkındaki mezheplerin görüşlerinden de kısaca bahsetmemiz gerekmektedir. Hanefî mezhebine göre devekuşu yumurtalarını kıran kimseye onun kıymeti gereklidir. İmam Şâfiî de bu görüştedir. İmam Mâlik'e göre ise on adet kuş bedeli tazmin edilmesi gerekmektedir.²⁰ Görüldüğü üzere bu hususta mezheplerin genel görüşü bedelin ödetilmesi şeklinde tahakkuk etmektedir. Bu bağlamda oruç ya da fakir doyurma rivayetlerinin fakihler nezdinde delil olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Bu da önemli bir ayrıntı olarak göze çarpmaktadır.

1.5. Rivayet: Zekâta Dair

Müellif " هُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَالرَّيثُونَ وَالرُّمَانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُّوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ " *Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O'dur. Her biri ürün verdiğinde ürününden yiyin; hasat günü de hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.*"²¹ âyetini tefsir ederken hangi ürünlerden yüzde kaç oranında zekât verileceğine delil olarak " في كل ما " "Topraktan çıkan her üründe onda bir ya da yirmide bir zekât vardır." rivayetini merfû olarak nakletmekte, muhakkik ise hadisi kaynaklarda bu lafızlarla tespit edemediğini zikretmektedir. Alternatif olarak aktarılan rivayet de lafız olarak mezkûr hadise benzemektedir.²²

Yapmış olduğumuz araştırmada hadisin " في كل شيء أخرجت الأرض العشر أو نصف " "العشر" lafızlarıyla, merfû olarak değil de maktu' olarak rivayet edildiği görülmektedir. Tespit ettiğimiz benzer manadaki hadislerin de isnad zinciri içerisinde de Ebû Hanîfe, hocası Hammad b. Ebî Süleyman (öl. 120/738), onun da hocası İbrâhim en-Nehâî (öl. 96/714) olduğu mülâhaza edilmektedir.²³

Söz konusu hadise lafız bakımından yakın olarak rivayetlerin, râvilerinin birçoğunun tâbiûn âlimleri olduğu görülmektedir. Mana bakımından hadise yakın rivayetlerin ise Hz. Peygambere isnad edilerek rivayet edildiğini görmek de mümkündür. Zikri geçen son iki rivayet bilgilerinden hareketle şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

²⁰ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420–2000), 4/390.

²¹ "Kur'an Yolu" (Erişim 8 Nisan 2020), En'am 6/141.

²² Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilât-ü'l-Kurân*, 5/230.

²³ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. (Riyad: Mektebet-ür-rüşd, 2011), 2/371.

Birincisi, *Te'vilât'ta* zikredilen rivayetin râvisi sehven hatalı rivayet edilmiş/yazılmış olabilir ki bu durum rivayetlerin geneli değerlendirildiğinde kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü hadisin aynı lafızlarla fakat farklı bir senetle zikredildiğine kaynaklarda işaret ettik.

İkincisi, daha önce de vurgulandığı üzere İmam Mâtürîdî'nin henüz tespit edilememiş bir kaynağının olması ihtimalidir. *Te'vilât'ta* bu metot üzere nakledilen birçok rivayetin olması bu ihtimali güçlü kılmaktadır.

1.6. Rivayet: Toprak Ürünlerinde ve Ağaçların Meyvelerinde Zekâtın Nisabına Dair

Müfessir, beşinci rivayette görüldüğü üzere, En'âm sûresi 141. âyetin tefsirinde nelerden zekât verilir verilmeyeceği hususunu ele alırken “ لَا صَدَقَةٌ فِي الزُّرْعِ، وَلَا إِلا مَا بَلَغَ خَمْسَةَ أَوْسُقٍ فِي الْكُرْمِ، وَلَا فِي النَّخْلِ، ” “5 veske ulaşmadığı sürece ekinden, üzümünden ve hurmadan zekât yoktur.” rivayetini nakletmekte, muhakkik ise bu rivayeti bu lafızlarla kaynaklarda tespit edemediğini ifade etmektedir.²⁴

Kaynakları tetkik ettiğimizde bu rivayetin bir iki kelime ziyade dışında aynı lafızlarla Mâtürîdî öncesi ve sonrası kaynaklarda yer aldığını görmekteyiz. En erken kaynak olarak Ebû Avâne (öl. 316/929) mezkûr rivayeti *Müstahrec* olarak bilinen kitabında zikretmektedir.²⁵ Bununla birlikte rivayet Mâtürîdî sonrası bir kaynakta da *Te'vilât'ta* olduğu üzere aynı lafızlarla zikredilmektedir.²⁶

Müstahrecler, mahiyet itibariyle bir hadis kitabında yer alan rivayetleri farklı tarikler yoluyla toplayan eserler olarak literatürde yerini almıştır. Ebû Avâne'nin *Müstahrec* isimli eseri de *Sahîh-î Müslim* üzerine telif edilmiş bir eserdir. Bu bilgi İmam Mâtürîdî'nin, *Te'vilât'ta Sahîhayndan* da nakilde bulunduğunu ortaya koyması bakımından değerli bir bilgidir.

Ancak hadisin isnadı ile alakalı illetlere bu noktada değinmek gerekmektedir. Şöyle ki hadis *Müstahrec'te* yer alan isnadı eleştirilmektedir. Zira Muhammed b. Müslim, Amr b. Dînar'dan sonra arada iki râviyi atlayarak hadisi Câbir ve Ebû Saîd kanalıyla merfû olarak nakletmektedir ki bu bir problem teşkil etmektedir. Çünkü rivayetin merfû olarak geldiği tarihte Ebû Sâ'îd son râvidir. Ancak İbn Cüreyc tarihiyle gelen ve Câbir'in son râvi olduğu tarihte ise rivayetin mevkûf

²⁴ Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilât-ü'l-Kur'ân*, 5/232.

²⁵ Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm el-İsferâyînî, *Müstahrec* (Beyrut: Dâr-u'l-ma'rife, 1998), 2/160.

²⁶ Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen* (Beyrut: Müesseset-ü'r-risâle, 2004–1424), 476.

olduğu görülmektedir.²⁷ Bu bağlamda hadisin mevkûf olarak geldiği tarihin isnad bakımından daha uygun olduğu mülahaza edilmektedir.

Beşinci ve altıncı rivayetleri ele aldığımızda, Mâtürîdî'nin âyeti tefsir etmede ya da âyette geçen bir mesele hakkında hüküm vermede rivayetlere önem verdiğini ve bu rivayetleri konuyu bağlamından koparmadan ifade ettiğini görmekteyiz. Bu da *Te'vilât*'ta güçlü bir rivayet olgusunu ortaya koyması bakımından önemli bir husus olarak dikkati çekmektedir.

1.7. Rivayet: Niyete Dair

Te'vilât'ta dil ile alakalı kullanımların da bir tefsir metodu olarak karşımıza çıktığını ve bu dil kullanımlarının rivayetlerle desteklendiğini görmekteyiz. Nitekim müfessir "كُلُّ نِيَّةٍ هُوَ لَاءٌ وَهُوَ لَاءٌ مِنْ عَطَاءٍ رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا", "Hepsine, bunlara da ötekilere de rabbinin ihsanından kesintisiz veririz. Rabbinin ihsanı sınırlı değildir."²⁸ âyetinin tefsirinde Allah Teâlâ'nın ihsanının sınırsız olduğunu vurgular ve âyette geçen "محظورا" kelimesine bazı kimselerce "noksanlaştırılmış" manası verildiğini, bu kelimenin ahiretteki karşılığın eksiltilmeyeceği anlamında kullanıldığını zikreder.²⁹

Müellifin dile dair bu kullanımı benimsediği görülmektedir. Çünkü müellif bu kullanımı mana olarak destekleyecek bir rivayet zikretmektedir. Hz. Peygamber'e nispetle "إن الله يعطي الدنيا على نية الآخرة و لا يعطي الآخرة على نية الدنيا", "Allah Teâlâ ahiret niyeti içerisinde bulunan kimseye dünyayı verir, ancak içerisinde dünya niyeti bulunan kişiye ise ahireti vermez." hadisini nakletmiş; muhakkik ise, kaynaklarda rivayete bu lafızlarla rastlamadığını belirtmiştir.³⁰

Kaynakları tarayıp tetkik ettiğimizde bu rivayetin Mâtürîdî öncesi ve sonrasında birçok kaynakta zikredildiğini tespit ettik. En erken kaynak olarak da Abdullah b. Mübârek'in (öl. 181/797) "*Kitâbü'z-Zühd*" adlı eserinde rivayet, ikinci cümleden önce "أبى" ziyadesiyle nakledilmektedir.³¹

Bununla birlikte Kudâî'nin (öl. 454/1062) mezkûr rivayeti senediyle birlikte merfû olarak naklettiğini,³² İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) de rivayeti senediyle beraber kitabına aldığını görmekteyiz.³³

²⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *İthâfü'l-mehere bi-eṭrâfi'l-aşere* (Medine: Mucemmu'l-Melik Fahd, 1994–1415), 3/287.

²⁸ "Kur'an Yolu" (Erişim 9 Nisan 2020), İsrâ 17/23.

²⁹ Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 8/248.

³⁰ Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 8/248.

³¹ Ebü Abdirrahmân Abdullâh b. el-Mübârek el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'ik* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/193.

³² Ebü Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 2/164.

Tüm bu zikredilen hususlardan, söz konusu rivayetin aslının hadis kaynaklarında tespit edildiğini, aynı zamanda *Te'vilât*'ta kullanılan rivayetlerin her zaman aynı formda gelmediğini, farklı konularda farklı amaçlara binaen bu rivayetlerin kullanıldığına şahit olmaktayız.

1.8. Rivayet: Sözün Maksadına Dair

Te'vilât'ta lügat kullanımı hususunda İmam Mâtürîdî'nin titiz davranarak dile ait hususları rivayetlerle desteklediğini zikretmiştik. Bu dil kullanımlarının rivayetlerle desteklenmesi Mâtürîdî'nin lügat bilgisine önem verdiğinin bir göstergesidir. Değerlendireceğimiz rivayet bu hususu destekler niteliktedir. Müfessir “ *فَقَدْ كَذَّبْتُمْ بِمَا تَقُولُونَ فَمَا تَسْتَظِيمُونَ صَرْفًا وَلَا نَصْرًا وَمَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذَابًا كَبِيرًا* ”, “ *İşte (ey müşrikler), bu taptığınız şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız.*”³⁴ âyetinin tefsirinde ayette geçen “صرف” kelimesinin anlamı ile ilgili birtakım rivayetler zikretmektedir. Buna göre bazı âlimler kavramın, “hile” anlamında; bazıları da “nafîle” manasında kullanıldığını belirtmişlerdir. Müellif ise mezkûr kelimenin lafı uzatmak, gevelemek anlamına geldiğini belirterek buna dair bir rivayet nakletmektedir. Müellif, “ *من طلب صرف الحديث ليبغى به إقبال* ”, “ *Her kim insanların itibarını üzerine çekmek için lafı eveleyip/gevelerse cennetin kokusunu alamaz.*” rivayetini hadis olarak nakletmişse de muhakkik, söz konusu rivayete kaynaklarda rastlamadığını ifade etmiştir.³⁵

Yapmış olduğumuz araştırmada rivayetin çok yakın lafızlarla nakledildiği tespit edilmiştir. Hadis, meşhur Arap Dil âlimi Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) hadislerde geçen garip kelimeler üzerine telif etmiş olduğu eserde “ *يبغى به إقبال* ” hadislere geçen garip kelimeler üzerine telif etmiş olduğu eserde “ *وجوه الناس إليه* ” lafızlarıyla nakledilmektedir.³⁶ Tarih olarak biraz ileri gittiğimizde İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) Kur'ân'da geçen garip lafızlara dair telif ettiği eserde rivayet Kâsım b. Sellâm'ın kitabındaki lafızlar ile geçmektedir.³⁷

Bununla birlikte rivayet Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) hadislerde geçen garip lafızlarla ilgili yazdığı eserde de mevcuttur.³⁸ Yine meşhur dil âlimi İbn Manzûr,

³³ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-Meţâlibü'l-âliye fi zevâidil-mesânidi's-semâniye* (Riyad: Dâr-u'l-Asıme, 2000), 13/160.

³⁴ “Kur'an Yolu” (Erişim 12 Nisan 2020), Furkân 25/19.

³⁵ Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 10/237.

³⁶ Ebü Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Garîbü'l-hadîs* (Hindistan: Matbaat-ü Dâirati'l-Me'ârif, 1964-1384), 4/351.

³⁷ Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Ġarîbü'l-Kur'ân* (Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1398–1978), 1/ 311.

³⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Fâ'ik fi ġarîbi'l-hadîs* (Dâr-u'l-Ma'rife, ts.), 2/297.

rivayeti kitabında nakletmektedir.³⁹ Ancak rivayetin geçtiği kaynakların tümünde senedin, tâbiûn âlimlerinden Ebû İdrîs el-Havlânî'de son bulunduğu mülâhaza edilmektedir. Rivayetin sıhhat değerine dair de kaynaklarda herhangi bir bilgi tespit edilememektedir.

Her ne kadar asıl kaynağı ve sıhhat değeri tespit edilemese de söz konusu rivayetten hareketle, İmam Mâtürîdî'nin dil konusunda hassas olduğunu görmekteyiz. Bu alanda kendinden önce yazılmış olan eserlere de muttâlî olması ihtimal dahilindedir. Dil kullanımlarına dair bilgilerin birçok yerde rivayetlerle desteklenmesi Mâtürîdî'nin bir tefsir metodu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.9. Rivayet: Astronomiye Dair

Müfessir, " *O; geceyi, gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedir.*"⁴⁰ âyetinin tefsirinde İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'e merfû olarak isnad ettiği şu hadisi rivayet etmiştir: " *خلق الله بحرا دون سماء الدنيا بمقدار ثلاث فراسخ هو موج مكفوف قائم في الهواء بأمر الله تعالى لا تقطر منه قطرة والبحور كلها ساكنة و ذلك البحر جار في سرعة السهم ثم انطباقه في الهواء مستو كأنه حبل ممدود بين المشرق والمغرب فتجري الشمس والقمر والخمس في ذلك البحر*" "Allah Teâlâ dünya semasının altında üç fersah miktarınca bir deniz yaratmıştır. Bu da Allah'ın emriyle havada kâim katlanmış bir dalgadır. Ondandır bir damla bile damlamaz. Denizlerin hepsi sakindir. Ancak bu deniz ok hızıyla akmaktadır. Sonra onun hava ile uyumu eşittir. Sanki o doğu ile batı arasında uzatılmış bir ip gibidir. Güneş, ay ve diğer tüm yıldızlar bu yörüngede hareket etmektedir." Mâtürîdî, mezkûr rivayeti ayette zikri geçen " *Onların her biri bir yörüngede yüzmektedir.*" ifadesinden kast edilen manayı açıklamak için vermiştir. Muhakkik ise söz konusu rivayeti bulamadığını nakletmektedir.⁴¹

Yapmış olduğumuz kaynak taramasında rivayeti aynı lafızlarla tespit ettik. Taberî (öl. 310/923) de söz konusu rivayeti meşhur eseri *Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk* kitabında aynı lafızlarla nakletmektedir.⁴² Söz konusu rivayetin tarih itibarıyla Mâtürîdî sonrasında telif edilmiş bir tefsirde de görmek mümkündür.⁴³ Ancak en erken kaynak olarak rivayetin, Taberî tarafından nakledildiği görülmektedir. Ancak rivayetin sıhhat değeri ile ilgili herhangi bir bilgiye de rastlanılmamıştır.

³⁹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Dâr-u'l-Meârif, 2007), 1/2435.

⁴⁰ "Kur'an Yolu" (Erişim 18 Nisan 2020), Enbiyâ 21/33.

⁴¹ Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l Kur'ân*, 9/278.

⁴² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîh-u'r-rusul ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâr-u't-Türas, 1387), 3/67.

⁴³ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâr-u'l-Fikr, ts.), 3/326.

Sonuç olarak bu bilgilerden hareketle Mâtürîdî'nin rivayet kaynaklarından birisinin de Taberî'nin ya da onun kaynaklarından birisi olabileceği hususunu zikretmek gerekmektedir. Çünkü bu hususta veriler bu bilgiyi desteklemektedir. Zira, Bağdat'ta yazılan bir eserin, aynı yıl Semerkant'a ulaştığı varsayıldığında Mâtürîdî'nin, *Te'vilât*'ı 300'lü yıllardan itibaren telif etmeye başladığını ve Taberî'nin eserlerine muttali olabileceğini söylemek mümkündür.⁴⁴

1.10. Rivayet: Oruca Dair

Müfessir “التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ”, “O tövbe-kârlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını gözetenler; müjdele o müminleri!”⁴⁵ âyetinin tefsirinde bu âyette geçen “السَّائِحُونَ” kelimesini “سياحة أمّتي الصيام” olarak açıklamakta ve bunu Hz. Peygambere nispetle “Ümmetimin seyahati oruçtur.” hadisi ile delillendirmektedir.⁴⁶ Muhakkik ise bu lafzın merfû hadis şeklinde geçtiği bir kaynağı tespit edemediğini zikretmektedir.⁴⁷

Yapmış olduğumuz araştırmada bu hadisi merfû olarak Mâtürîdî öncesi kaynaklarda tespit edemedik. Ancak bu hadisi aynı lafızlarla Mâtürîdî sonrası kaynaklarda görmekteyiz. Bu rivayeti Kurtubî (öl. 671/1273) tefsirinde Ebû Hureyre'den nakille Hz. Peygamber'den merfû olarak nakletmiştir.⁴⁸ Aynı şekilde Râzî (öl. 606/1210) tefsirinde bu hadisi merfû olarak aktarmıştır.⁴⁹

Mâtürîdî'nin *Te'vilât*'ta zikretmiş olduğu birçok rivayet Mâtürîdî sonrası kaynaklarda aynı lafızlarla zikredilmiştir. Özellikle Kurtubî, Cessâs gibi müfessirlerin *Te'vilât*'tan birçok rivayeti aynı lafızlarla naklettiğini görmemiz mümkündür. Bu da *Te'vilât*'ın kendisinden sonraki tefsirlere kaynak olduğu hususunda kayda değer bir bilgi olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu tür hadislerin kaynağının olmaması *Te'vilât* açısından isnad ile rivayeti ön planda tutan kimseler için bir problemdir. *Te'vilât*'ın zikrettiğimiz müfessirlere bu hadislerle kaynaklık etmiş olma ihtimali, sorunun, sonraki müfessirlere de

⁴⁴ Veysel Gencil, “Taberî ve Mâtürîdî'den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs - Ehl-i Re'y Tefsirleri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (29 Haziran 2020), 113-152.

⁴⁵ “Kur'an Yolu” (Erişim 20 Nisan 2020), Nisa 4/24.

⁴⁶ Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü Ehlî's-sünne*, 1/460.

⁴⁷ Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü Ehlî's-sünne*, 1/460.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmî'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâr-u'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1964), 8/ 270.

⁴⁹ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasî'l Arabî, t.s.), 16/ 154.

taşınmış olduğunu göstermektedir. Bu sorun, *Te'vilât*'ın aslı kaynaklarda yerini tespit edilemeyen rivayetleri nakletmiş olmasıdır.

Sonuç

Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli eserinin Türkiye'de yapılmış olan tahkikinde merfû olarak nakledilen bazı rivayetlerin kaynaklarının Mâtürîdî öncesi ve sonrası kaynaklarda tespit edilemediği vurgulanmıştır. Tahkikte kaynağı tespit edilen rivayetlerin Mâtürîdî öncesi/sonrası ayrımı yapılmaksızın verildiği gözlemlenmiştir. Bazı rivayetler ise, yakın lafızlarla nakledildiği halde, lafız ve mana yakınlığı olmayan hadislerin, alternatif bir veri olarak zikredildiği görülmüştür. Yapmış olduğumuz detaylı tetkik sonucu bu rivayetlerden bazılarının tahkikte olduğu gibi kaynaklarının olmadığını, bazı rivayetlerin ise Mâtürîdî öncesi ve sonrası kaynaklarda bulunduğunu tespit ettik. Birtakım rivayetleri ise, temel hadis kaynakları dışında yazılan eserlerde çok yakın lafızlarla tespit ettik. Yoğun bir çalışmanın ve emeğin ürünü olan tahkikte bu rivayetlerin tespit edilememesi, tahkik yapılan dönemdeki teknik imkânlar göz önüne alındığında tabii bir durum olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca yaptığımız araştırmada, Mâtürîdî'nin rivayetleri yer yer lafızlarda farklılıklar ile verdiğini, mana rivayetine işaret edecek şekilde hadislerde takdîm-te'hîr, yorum gibi birtakım kullanımlarda bulunduğunu tespit ettik

Kaynağı tespit edilemediği halde üzerine hüküm bina edilen bazı rivayetlerin *Te'vilât*'ta yer alması eleştiriye açık bir durum olarak kabul edilebilir. Ancak Mâtürîdî sonrası döneme ait tefsirlerde bu tür rivayetlere yer verilmesi, bunların, kaynağı henüz tespit edilemeyen eserlerden nakledilmiş olma ihtimalini de gündeme getirmektedir. Çünkü mezkûr rivayetler özelinde, lafızda ziyadelik ve isnad zincirinin tamamıyla zikredilmesi gibi birtakım kullanımların *Te'vilât*'ta bulunmadığı görülmektedir. Bu da kendinden sonraki kaynakların rivayeti Mâtürîdî'den almadıklarının bir göstergesidir. Böylece rivayetlerin henüz gün yüzüne çıkmamış bir kaynaktan alınma ihtimali kuvvetlenmektedir.

Tüm bunlarla birlikte Mâtürîdî öncesinde kaynağı tespit edilemeyen ancak Mâtürîdî'den sonra kaleme alınan tefsirlerde, lafız ve isnad bakımından birebir nakledilen rivayetlerin var olduğu görülmektedir. Bu da hiç şüphesiz *Te'vilât*'ın kendinden sonraki tefsirlere kaynaklık ettiğine işaret etmektedir. Söz konusu durum, kaynağı bulunamayan ya da zayıf olan bir rivayetin Mâtürîdî vasıtasıyla delil konumunda alınmasını beraberinde getirmiştir. Ne var ki bu durumun bir problem oluşturduğu da iddia edilebilir.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Beyrut: Müesseset-ü'r-Risâle, 2001.

- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Me'tâlibü'l-âliye fi zevâid-i'l-mesânid-i's-semâniye*. Riyad: Dâr-u'l-Âsime, 2000.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *İthâfü'l-mehere bi-e'râfi'l-aşere*. Medine: Mucemmu'l-Melik Fahd, 1994–1415.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420–2000.
- Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1994.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadis ve Sünnet Üzerine Tartışmalar ve Değerlendirmeler*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. Beyrut: Müesseset-ü'r-risâle, 2004–1424.
- Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *el-Firdevs bi me'sûri'l-Hitâb*. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2010.
- Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Muşannef fi'l-eĥâdişi ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebet-ü'r-rüşd, 2011.
- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. çev. Osman Keskioglu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Gengil, Veysel. "Taberî ve Mâtürîdî'den Hareketle Farklı Bir Tasnif Denemesi: Ehl-i Hadîs Ehl-i Re'y Tefsirleri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (29 Haziran 2020), 113-152. <https://doi.org/10.46353/k7auifd.639319>
- Kâsim b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, Ebû Ubeyd el-. *Garîbü'l-hadîs*. Hindistan: Matbaat-ü Dâirat-i'l-Me'ârif, 1964.
- "Kur'an Yolu". Erişim 16 Nisan 2018. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. *Garîbü'l-Kur'an*. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1398–1978.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Müsned-ü'l-İmâm Ebî Hanîfe Rivâyet-ü Ebî Nuaym*. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 2008.
- İsferâyînî, Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhîm. *Mustaĥrec*. Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1998.
- Kârî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali. *Şerh-u Müsnedi Ebî Hanîfe*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2014.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsned-ü's-Şihâb*. Beyrut: Müesseset-ü'r-risâle, 1985.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aĥkâmi'l-Kur'an*. Kâhire: Dâr-u'l-Kütüb-î'l-Misriyye, 1964.
- Mâtürîdî es-Semerkindî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilât-ü'l-Kur'an*. İstanbul: Dâr-u'l-Mizan, 2005.
- Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn, *Lisânü'l-'Arab*. Mısır: Dâr-u'l-Meârif, 2007.
- Mübârek el-Mervezî, Ebû Abdirrahmân Abdullâh. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'ik*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs. *Kitâbü'l-İlel*. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 2006.
- Râzî et-Taberistânî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türası'l-Arabî, 1999.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*. Beyrut: Dâr-u't-Türas, 1387.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1989.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsim Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Fâ'ik fî ġaribi'l-ġadîs*. Dâru'l-Ma'rife, ts.